

1830 werd omgedoopt tot Martelarenplein) werd aangelegd. Zij begint met een beschrijving van het noordwesten van de stad in de veertiende eeuw en gaat dieper in op de aanleg van de luxueuze Nieuwstraat in het begin van de zeventiende eeuw. Zij staat lang stil bij de samenloop van factoren die hebben geleid tot de aanleg van het plein. Het plein kwam er op initiatief van speculerende projectontwikkelaars die inspeelden op de toegenomen vraag naar riante woningen voor de burgerij, maar na architectonische inmenging van de stadsmagistraat. P. Valente Soares diept dat laatste verder uit. Hij vergelijkt de verschillende projecten met de uiteindelijke constructie en laat niet na te wijzen op afwijkingen van de oorspronkelijke plannen, die bedoeld waren om mogelijke kopers niet af te schrikken. E. Hennaut haakt aan bij de architecturale analyse door middel van een zeer grondige vergelijking tussen de verschillende projecten en aanpassingen. Hij benadrukt het belang van het plein als symbool van de opkomende burgerij in een nieuwe, industriële maatschappij. M. Galand publiceert een biografie van architect Claude Fisco, waarin zij de loopbaan, de originaliteit en de invloeden analyseert.

A. Vanrie leidt de lezer de negentiende eeuw binnen aan de hand van een onderzoek naar de (rijke) bewoners van het plein, het interieur van de huizen en de meningen van tijdgenoten omtrent de nieuwe constructie. I. vanden Eynde behandelt de metamorfose van het plein in de negentiende en twintigste eeuw (bomen, fonteinen, monumenten, bloemperken,...) waarbij de meeste aandacht gaat naar de plaatsing van monumenten (meer bepaald het beeld in het centrum van het plein 'Patria. Aux défenseurs de la Patrie'), waardoor het Martelarenplein hèt symbool werd van de jonge Belgische staat. De omgeving van het plein wordt eveneens besproken: de bouw van een handelsgalerij die het plein met de Nieuwstraat verbindt, de langzame omschakeling van deze laatste straat tot het handelscentrum van Brussel en tenslotte het groeiend belang van de tertiaire werkgelegenheid in de wijk.

V.-G. Martiny, P. Valente Soares en P. Puttemans brengen artikelen over de wettelijke bescherming ('klassering' in de Belgische terminologie) van het plein, waar kritieken aan het adres van beleidslieden af en toe luid klinken. De auteurs hebben het onder meer over de kwalijke gevolgen van het *façadisme* (in 1963 werden enkel de gevels beschermd, alsof marmeren schouwen, muurschilderingen of eikenhouten trappen geen belang zouden hebben)! P. Valente Soares evalueert de renovatie: hij is matig optimistisch en waardeert blijkbaar vooral dat een ploeg van experts de renovatiewerken heeft begeleid.

Het boek is adequaat en rijkelijk geïllustreerd (plattegronden, kaarten, oude en nieuwe foto's, details van de huizen), bevat een bevredigende bibliografie (met weliswaar bijzonder weinig Nederlandstalige publikaties) en is uitermate verzorgd. De auteurs zijn erin geslaagd goede historische artikelen te koppelen aan het zeer actuele probleem van behoud en hergebruik van grote gebouwencomplexen. Het bewijst dat historici wat te zeggen (kunnen) hebben in een debat waar het grote geld doorgaans de toon voert.

P. Scholliers

V. J. H. Houben, *Kraton and Kumpeni. Surakarta and Yokyakarta, 1830-1870* (Dissertatie Leiden 1987 (vertaald), Verhandelingen van het Koninklijk instituut voor taal-, land- en volkenkunde CLXIV; Leiden: KITLV press, 1994, vi + 396 blz., ISBN 90 6718 077 7).

Op de omslag van de Engelse vertaling van Houbens Leidse proefschrift uit 1987 over de betrekkingen tussen het Nederlands-Indische gouvernement en de vorstendommen Surakarta en Yokyakarta in Midden-Java tussen 1830 en 1870 is een oude prent afgebeeld van een tijger die

met een buffel vecht. Dergelijke gevechten behoorden tot het ceremonieel waarmee het bezoek van Nederlandse hoogwaardigheidsbekleders aan de hoven van Midden-Java sinds de achttiende eeuw werd opgeluisterd. De symbolische betekenis van deze gevechten is de Nederlanders lang ontaand. Voor de Javanen symboliseerde de buffel namelijk de Javanen en de tijger de Nederlanders. Meestal won de buffel met zijn taai uithoudingsvermogen het van de vervaarlijke maar snel uitgeputte tijger. Toen het Nederlandse gouvernement deze verborgen betekenis doorkreeg, liet het de buffel met twee tijgers tegelijk vechten. Maar de eerste de beste keer vielen die tijgers elkaar aan in plaats van de buffel, tot grote hilariteit van de Javaanse toeschouwers.

Dit is één van de fraaie maar helaas schaarse anekdotes waarmee Houben zijn degelijke studie heeft voorzien. Dat is ook de voornaamste kanttekening die men bij dit in wetenschappelijk opzicht belangrijke boek kan maken — dat de toegankelijkheid soms te lijden heeft onder de uitvoerig gedocumenteerde en rigoureuze beredeneerde inhoud. Het kan aan de tropische zomertemperatuur hebben gelegen die tijdens lezing van dit boek heerste, maar af en toe snakte de recensent naar wat meer lucht. Uiteraard is de rijke inhoud echter veel belangrijker dan de soms wat kale vorm van Houbens studie. Als diepteanalyse van de Nederlands-Javaanse verhoudingen in Surakarta en Yokyakarta vormt dit boek een belangrijke toevoeging aan het groeiende aantal lokale *casestudies* die de laatste tien à twintig jaren over verschillende delen van Java en de Buitengewesten tijdens de negentiende eeuw verschenen zijn. Houben behandelt eerst gedetailleerd de reorganisatie van het koloniale bestuur in de beide vorstendommen in 1830-1831, na afloop van de Java-oorlog. Beide vorstendommen moesten hun grensdistricten aan het gouvernement in Batavia afstaan maar behielden formeel, op papier een aanzienlijke mate van bestuurlijke autonomie. Houben toont in de volgende hoofdstukken echter overtuigend aan dat die autonomie informeel in sterke mate werd uitgehold door de interventies van Nederlandse bestuursambtenaren en Nederlandse planters, waartussen vaak nauwe banden bestonden. Vooral de financiële afhankelijkheid van de Middenjavaanse hoven van het Nederlandse gouvernement en van de Nederlandse landhuurders werkte die uitholling in de hand.

Verdeel en heers, het devies van gouverneur-generaal J. vartien Bosch"bij de reorganisatie van 1830-1831 gaf al aardig aan hoe de kaarten lagen na de Nederlandse overwinning in de Java-oorlog. Als voorbeeld van een kleine kanttekening die men bij de toegankelijkheid van het boek kan maken: Houben heeft bij uitvoerige citaten wel de oorspronkelijke Javaanse tekst in voetnoten weergegeven, maar niet de oorspronkelijke Nederlandse tekst. Voor de letterlijke, Nederlandse formulering van Van den Bosch' devies zal de lezer dus zelf het koloniaal archief in moeten duiken. Na dit belangrijke eerste hoofdstuk behandelt Houben achtereenvolgens de inrichting en het functioneren van het koloniaal bestuur in de vorstendommen tussen 1830 en 1870, de Javaanse reactie op de Nederlandse aanwezigheid die varieerde van ambivalente medewerking aan de hoven tot openlijk verzet op het platteland, de groei van de particuliere, westerse exportcultures die in tegenstelling tot de direct bestuurde delen van Java tussen 1830 en 1870 in beide indirect bestuurde vorstendommen vrije toegang kregen en de ingrijpende sociale veranderingen die deze particuliere cultures teweeg brachten in de agrarische samenleving van Midden-Java. Houben baseert deze hoofdstukken op zeer uitvoerig en veelzijdig bronnenonderzoek dat hij vooral in het Nederlandse ARA en KITLV en aanvullend in het Arsip Nasional in Jakarta verrichtte.

Deze goed gefundeerde, overwegend beschrijvende analyse mondt uit in een betrekkelijk beknopte, vergelijkend aangezette conclusie van tien pagina's. Het is jammer dat Houben deze vergelijkingen — tussen het indirect bestuurde Midden-Java met zijn particuliere exportcultures en de direct bestuurde delen van Java met hun gouvemementscultures, tussen het indirect

bestuur in Midden-Java en dat in de Buitengewesten en tussen de Nederlandse variant van indirect bestuur op Java en de Britse variant daarvan in Zuid-India — niet verder heeft uitgewerkt. Weliswaar heeft hij dergelijke vergelijkingen, met name die tussen de Nederlandse en Britse varianten van indirect bestuur, elders al in artikelvorm gepubliceerd. Maar de betekenis van zijn grondige en veelzijdige diepteanalyse van Midden-Java zou in de conclusie nog beter tot haar recht zijn gekomen wanneer de drie bovengenoemde vergelijkingen verder waren uitgewerkt.

Ook de positie die Houben in het historiografische debat over Indonesië tijdens de koloniale periode inneemt was dan duidelijker geworden. Dat zijn studie verschilt van C. Ch. van den Haspels dissertatie over de formele relatie tussen het gouvernement in Batavia en de Midden-javaanse vorstendommen kondigt hij al duidelijk aan in de inleiding. Maar in de conclusie zijn Houbens literatuurverwijzingen door hun beknoptheid soms onduidelijk of zelfs aanvechtbaar. Bij zijn opmerking zonder voetnoot dat *modern authors* de opvatting dat het cultuurstelsel in de rest van Java tot communalisering van grondbezit leidde verlaten zouden hebben (356-357) kan bijvoorbeeld een vraagteken gezet worden. Bij de kort daarvoor genoemde auteurs ontbreekt in elk geval P. Boomgaard die ondanks het nodige voorbehoud de periode 1830-1850 in zijn dissertatie toch als *the heyday of communal tenure* (58) typeerde. De dissertatie van Onghokham, die voor het aangrenzende Madiun eveneens een zekere mate van communalisering tijdens het cultuurstelsel signaleerde, ontbreekt zelfs in de literatuurlijst.

Maar nogmaals, dit zijn detailopmerkingen die meer de vorm dan de inhoud van het boek betreffen. Houbens voornaamste conclusie, dat door de introductie van particuliere, westerse exportcultures onder indirect bestuur de polarisatie tussen een kleine dorpselite en een groeiend aantal marginale boeren en landarbeiders in Midden-Java eerder plaatsvond dan in de direct bestuurde delen van Java onder het cultuurstelsel, is goed gefundeerd en overtuigend geformuleerd. De metafoer van een *pressure-cooker* is in dit verband verhelderend. Maar hoe liep tenslotte de strijd af tussen de tijger en de buffel, om tot besluit bij de voorplaat van Houbens mooi uitgegeven boek terug te keren? Houben herinnert er terecht aan dat het overwicht dat het Nederlandse kolonialisme tussen 1830 en 1870 verwierf in Midden-Java slechts van tijdelijke aard was. Tijdens de onafhankelijkheidsstrijd tussen 1945 en 1949 werd het hof van Surakarta, dat altijd het nauwst met het Nederlandse kolonialisme had samengewerkt, door een sociale revolutie weggevaagd. Maar de sultan van Yokyakarta koos direct, ondubbelzinnig partij voor de nationalistische Republiek en werd beloofd met blijvende autonomie voor dit gebied na de soevereiniteitsoverdracht.

Maarten Kuitenbrouwer

M. Mayné, *Eugène Hins. Une grande figure de la première internationale en Belgique* (Dissertatie Vrije universiteit Brussel, Publication de la classe des lettres. Collection in 8°, 3e série XI; Brussel: Académie royale de Belgique, Classe des lettres, 1994, 287 blz., ISBN 2 8031 0120 3).

Afkomstig uit de Belgische katholieke intellectuele kleinburgerij, werpt Eugène Hins (1839-1923) kort na zijn twintigste levensjaar het geloof van zich af en gaat op zoek naar een nieuw omvattend ideeëngoed. Beslissend is zijn ontmoeting met een door het denken van Fourier beïnvloede kennissenkring, wanneer hij zich als student aan de Vrije Universiteit Brussel inschrijft. Na een kort intermezzo, een oogziekte dwingt Hins geneezing te zoeken in Brazilië,